

Asia: VN/1070/2021

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Lausunnonantajan lausunto

1. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin (1 §):

Lausunto on aluehallintovirastojen yhteinen.

Pykälän 1 momentissa ja sen perusteluissa korostetaan henkilön omaa kokemusta sukupuoleen kuulumisesta ja tämän henkilökohtaisen kokemuksen merkitystä sukupuolen vahvistamisen lähtökohtana ja edellytyksenä. Tämä onkin yksilön oikeuksien näkökulmasta välttämätön lähtökohta toimenpiteelle. Huomiotta jää kuitenkin yhteisön elämässä varsin merkityksellinen toisten kokemus henkilön sukupuolisuudesta ja ne sosiaaliset ongelmat, joita voi aiheutua silloin kun esimerkiksi ulkoinen olemus ja käyttäytyminen ovat useimpien toisten mielestä ristiriidassa henkilön omana kokemuksenaan ilmoittaman sukupuolen kanssa. Tätä perustellaan tarkemmin jäljempänä 3 §:n arvioinnin yhteydessä.

Lisäksi on todettava, että vaikka suurin osa sukupuolen vahvistamishakemuksista varmasti tulitaisiin tekemään vilpittömässä tarkoituksessa, pelkästään henkilön omalle lausumalle perustuva prosessi altistaisi sen myös erilaisille väärinkäytöksille. Näistä osaa voi olla nykytilanteessa vaikea edes ennakoida. Hakijan motiivina voisi olla pääsy sellaisiin etuihin ja oikeuksiin, joita hänelle ei tarjoutunut aiemmassa sukupuoleessaan tai sellaisten velvollisuuksien välttäminen, joita hänelle sukupuolestaan johtuen olisi aiheutunut. Koska sukupuolen vahvistamiselle useita kertoja peräkkäin ei olisi asetettu rajoituksia, toimenpidettä vilpillisessä tarkoituksessa käyttäneen olisi mahdollista palata juridisesti aiempaan sukupuoleensa hyvin piankin ensimmäisen muutoksen jälkeen, ja myöhemminkin juridista sukupuolta voisi ”vaihtaa” rajattomasti aina tarpeen tullen. Ehdotettu sääntely tarjoaisi itse asiassa erinomaiset mahdollisuudet tällaiselle mielivaltaiselle toiminnalle.

2. Kommenttinne liittyen hakemukseen ja sen käsittelyyn (2 §). Kommentteja pyydetään esimerkiksi siihen, onko sukupuolen vahvistamisen hakemusmenettely esitetystä muodossaan toimiva ja tarkoituksenmukainen.

Ehdotettu sääntely lähtee siitä, että hakemus lähtökohtaisesti aina vahvistetaan, kun hakija aikaisintaan 30 päivän ja viimeistään kuuden kuukauden kuluttua hakemuksestaan vahvistaa hakemuksen. Viranomaisen tehtävänä olisi lähinnä varmistua siitä, ettei hakemusta ole tehty ilmeisen perusteettomasti. Lakiesityksen perusteluiden mukaan hakemus voitaisiin katsoa ilmeisen perusteettomaksi, jos siitä selvästi ilmenee, ettei sitä ei ole tehty ehdotetun lain mukaisessa tarkoituksessa tai sen ilmeisenä tarkoituksena on saavuttaa sellainen oikeusvaikutus, joka ei ole lain tarkoituksen mukainen.

Tähän on todettava, että henkilö, joka hakemuksellaan tavoittelisi lain tarkoituksen vastaisia oikeusvaikutuksia, tuskin ainakaan tahallisesti toisi tätä asiaa esille hakemuksessaan. Viranomaisen keinot ja toimivalta selvittää hakijan taustaa tai motiiveja jäisivät siten käytännössä hyvin vähäisiksi.

Aluehallintovirastot arvioivat, että ehdotettu vähintään 30 päivän harkinta-aika ennen hakemuksen vahvistamista on liian lyhyt, kun kysymys on kuitenkin yksilön elämän kannalta oletettavasti ainutkertaisesta ja hyvin merkittävästä muutoksesta. Toki vahvistamisen edellytyksissä lähdetään siitä, että hakija pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen, mikä yleensä tarkoittaa sitä, että hän on kokenut näin jo pidemmän aikaa. Kuitenkin hakijoiden käsitykset ”pysyvistä” kokemuksesta voivat poiketa toisistaan huomattavastikin, ja jollei viranomainen esimerkiksi haastattelemalla voi selvittää asiaa hakijalta tarkemmin, ei selvyttä kokemuksen pysyvyydestä voi saada. Mainitun kaltainen haastattelu vaatisi todennäköisesti erityisosaamista tai erityistä ammattitaitoa.

Myös esimerkiksi vakavan psykoottisen sairauden pahenemisvaiheen tai dissosiattiivisen identiteettihäiriön yhteydessä henkilön sukupuolikokemus voi olla väliaikaisesti häiriintynyt tai muuntunut tavalla, joka ei vastaa hänen pysyvää kokemusta itsestään. Tällainen henkilö saattaisi siitä huolimatta päätyä hakemaan kuulumista toiseen sukupuoleen, koska hän itse olisi hakemushetkellä asiastaan vakuuttunut, ja hänellä saattaisi hyvinkin olla kyky kirjoittaa hakemus, jota viranomaisella ei olisi syytä epäillä ilmeisen perusteettomaksi. Koska viranomainen ei esitetyn sääntelyn puitteissa pystyisi asian tilaa havaitsemaan hakemuksesta, seurauksena olisi henkilön edun ja todennäköisesti myös hänen oman tosiasiallisen tahtonsa vastainen päätös kaikkine juridisine seurauksineen.

Aluehallintovirastot esittävät lakiesityksen 1 ja 2 §:iin muutosta siten, että hakemuksen vahvistamiseen vaadittavaa vähimmäisaikaa pidennettäisiin kolmeen kuukauteen ja lisäksi, että sukupuolen vahvistamisen ehtona olisi hakijan oman selvityksen lisäksi viimeistään ennen hakemuksen vahvistamista tehtävä riittävä psykologinen ja tarvittaessa myös lääketieteellinen arvio, johon hakemusasiassa tehty päätös osaltaan voitaisiin perustaa.

Arvion tulisi olla huomattavasti lyhyempi ja yleisluontoisempi kuin nykyinen pitkä selvitys tosielämän kokeineen. Tarkoituksena ei olisi tarkan lääketieteellisen määritelmän tekeminen henkilön sukupuolisuudesta eikä lisääntymisbiologiseen sukupuoleen kajoavien hoitojen arviointi tai suunnittelu vaan yksinomaan psykologisen ja/tai psykiatrisen taustan ja nykytilan selvittäminen siten, että edellä kuvattuja riskejä sukupuolen vahvistamiseen liittyen voitaisiin vähentää. Lähtökohtana tulisi olla, että psykiatrisen sairauden tai häiriön sinänsä ei voitaisi katsoa aiheuttavan estettä juridiselle sukupuolen vahvistamiselle. Taustaselvitystä ja arviota ei olisi tarpeen tehdä transpoliklinikalla, vaan se voitaisiin ohjata tehtäväksi muuallakin julkisen psykiatrisen erikoissairaanhoidon piirissä. Selvityksen saatuaan viranomaisella olisi paremmat mahdollisuudet poissulkea edellä kuvattuja väärinkäytöksiä ja ongelmia sekä muutenkin varmistaa, että hakemus olisi tehty ehdotetun lain mukaisessa tarkoituksessa.

3. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin (3 §). Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään erityistä huomiota sellaiseen lainsäädäntöön, jossa sukupuolelle annetaan merkitystä ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lisäksi huomiota pyydetään kiinnittämään säännöksen aiheuttamiin muutostarpeisiin lausunnonantajan toiminnassa/hallinnonalalla.

Ehdotetun lain on esimerkiksi arvioitu mahdollisesti edellyttävän muutoksia vankeus- ja tutkintavankeuslakien säännöksiin vankien sijoittamisesta sekä henkilöntarkastuksista ja päihitteettömyyden valvonnasta. Vastaavia säännöksiä on myös laissa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta. Lain on myös arvioitu edellyttävän muutoksia eräisiin rikoslain säännöksiin.

Ehdotetun kaltainen lainsäädäntö, joko sellaisenaan tai edellä esitetyin tai vastaavin muutoksin, helpottaisi sukupuolen vahvistamista tehdessään sen lisääntymisbiologiaan kohdistuvista toimenpiteistä riippumattomaksi juridiseksi toimenpiteeksi. Tämän voi olettaa ajan kanssa lisäävän sellaisten henkilöiden määrää, joiden juridinen sukupuoli on useimpien ihmisten mielestä näkyvässä ristiriidassa heidän ulkoisen olemuksensa kanssa. Kokonaan uusi asia on, että yhteisössä tulisi jatkossa pysyvästi elämään henkilöitä, joiden lisääntymisbiologinen sukupuoli ja siihen liittyvät ulkoiset tunnusmerkit olisivat selkeästi ristiriidassa heidän juridisesti vahvistetun sukupuolensa kanssa. Koska ihmiset monesti hahmottavat sukupuolen ensisijaisesti ulkoisesta olemuksesta tekemiensä havaintojen perusteella, henkilön kohtelu tai vaatimus tulla kohdelluksi sosiaalisesti sukupuolisuutta esille tuovissa tilanteissa tavalla, joka ei vastaisi tätä ulkoista olemusta, olisi todennäköisesti omiaan aiheuttamaan hämmennystä monissakin tilanteissa. Esityksessä ei ole juurikaan pohdittu sitä, ulottuisiko oikeus saada juridisen sukupuolen mukaista kohtelua myös lailla säätelemättömiin, lähinnä yleisen tavan säätelemiin, tilanteisiin esimerkiksi julkisissa palveluissa.

Pykälän 2 momentin mukaan henkilön sukupuolena pidettäisiin henkilön lisääntymisbiologista sukupuolta sovellettaessa hedelmöityshoidoista annettua lakia (1237/2006) sekä muita sosiaali- ja terveydenhuoltoa tai lääketieteellistä tutkimusta koskevia säännöksiä, jotka perustuvat henkilön sukupuoleen. Tämä on tarpeellinen poikkeus juridisen sukupuolen mukaan määräytyvään kohteluun ja selventää tältä osin muuten epäselväksi jäävää oikeustilaa. Toisaalta sairaaloissa ja muissa terveydenhuollon yksiköissä on edelleen joitain käytäntöjä, joilla potilaita esimerkiksi jaetaan eri tiloihin kuten potilashuoneisiin tai jopa osastoille (valtion mielisairaalat ja eräät muut psykiatriset osastot) sukupuolen perusteella. Nämä käytännöt eivät perustu säädöksiin mutta ovat perusteltuja esimerkiksi turvallisuuden, koetun turvallisuuden, intimiteettisuojan tai potilaiden enemmistön soveliaiksi kokemien tapojen näkökulmasta.

Esimerkiksi potilas, joka vastoin toiveitaan joutuisi yöpymään sairaalassa samassa huoneessa henkilön kanssa, joka lisääntymisbiologisesti kuuluu toiseen sukupuoleen, voisi perustellusti kokea potilaalle kuuluvia oikeuksiaan loukatun. Tämän kokemuksen kannalta juridisella sukupuolella ei ole merkitystä. Myös juridisen sukupuolensa vahvistaneella henkilöllä voisi olla tässä asiassa perustellusti toiveita ja odotuksia, jotka eivät kuitenkaan välttämättä kävisi yhteen muiden potilaiden odotusten kanssa. Jos sukupuolensa vahvistanut vaatisi sijoittelua tai kohtelua nimenomaan juridisen sukupuolensa mukaisesti, hoitavalle taholle voisi jäädä epäselväksi, millaisten periaatteiden mukaisesti näissä tilanteissa tulisi toimia kaikkien potilaiden oikeuksien näkökulmasta. Terveystieteidenhuollossa olisi varmasti tahtoa ratkaista käytännöllisiä kysymyksiä käytännöllisellä tavalla, mutta ongelmia voisi aiheutua mm. tilanpuutteesta ja epäselvästä oikeustilasta säädösten ohjeen puuttuessa.

Terveystieteidenhuollossa on tänä päivänä yhtä vähän sukupuoleen liittyvää sääntelyä kuin muussa yhteiskunnassa yleisesti, vaikka kysymys sukupuolesta on terveystieteidenhuollon piirissä toiminnan luonteen vuoksi usein keskeinen. Asiaan tulisikin mielestämme hyvissä ajoin ennen ehdotetun lain voimaantuloa kiinnittää huomiota ja ainakin kysymys juridisesti vahvistetun sukupuolen merkityksestä terveystieteidenhuollon toiminnassa ratkaista mielellään säädösten ohjeen puuttuessa 3 § 2 momentin muotoilua laajemmin.

4. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin ja vanhemmuuteen (4 §)

Ei lausuttavaa.

5. Kommenttinne liittyen vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeen muuttamiseen (5 §). Erityistä huomiota pyydetään kiinnittämään sellaiseen lainsäädäntöön, jossa vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeeseen liitetään oikeusvaikutuksia (vanhemmalle itselleen tai tämän lapselle) ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lausunnoissa pyydetään myös kiinnittämään huomiota niihin muutostarpeisiin, joita vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttaminen edellyttää esimerkiksi lausunnonantajan tietojärjestelmissä.

Ei lausuttavaa.

6. Kommenttinne liittyen ulkomaisen päätöksen tunnustamiseen (6 §):

Ei lausuttavaa.

7. Kommenttinne liittyen lain voimaantuloon ja sen soveltamisen porrastamiseen (8 §):

Lain voimaantuloon tulisi olla riittävän pitkä viive, jotta tarvittavat lakimuutokset eri hallinnonaloilla ehditään tehdä huolella (ks. kohta 3 kysymys ja vastaus). Lakimuutosten tarve ja niiden vaatima aikataulu tulisi olla tarkoin selvillä jo tätä lakia hyväksyttäessä. Porrastamisen osalta ei lausuttavaa.

8. Kommenttinne liittyen esityksen pääasiallisiin vaikutuksiin, ml. selvitykseen joka on laadittu lapsivaikutusarvioinnin tueksi. Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään huomiota vaikutuksiin, joita lausunnonantaja arvioi esityksestä aiheutuvan toiminnalleen/hallinnonalalleen. Huomiota pyydetään

kiinnittämään myös tietojärjestelmiin kohdistuviin muutostarpeisiin sekä muihin tiedonhallintalain 5 §:n 3 momentin kannalta olennaisiin asioihin.

Ei lausuttavaa.

9. Muut kommentit liittyen hallituksen esitysluonnokseen:

Lakiesityksen peruseriaate, jolla sukupuolikysymyksestä erotettaisiin lopullisesti vaatimus terveydenhuollon itsemääräämisoikeuteen puuttuvista toimenpiteistä koetun sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä, on kaikin puolin kannatettava.

Aluehallintovirastot näkevät hyvänä esityksen ehdotuksen (s.54), ettei sukupuoli-identiteetin tutkimuksesta ja hoidosta olisi jatkossa transasetusta vastaavaa sääntelyä tai muuta erityissääntelyä, lukuun ottamatta tietyn erikoissairaanhoidon keskitämistä, josta ehdotetaan jatkossa säädettävän erikoissairaanhoidon keskitämisasetuksessa. Transsukupuolisilla ja muilla sukupuoli-identiteettinsä takia tutkimuksia tai hoitoa tarvitsevilla olisi edelleen mahdollisuus saada hoitoa, ja heihin soveltuisi, kuten nytkin, terveydenhuollon yleissääntely.

Siirilä Niina
Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto

Blåfield Laura
Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto